

Čeština v pohledu synchronním a diachronním

*Stoleté kořeny
Ústavu pro jazyk český*

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ
JANA HOFFMANNOVÁ
JANA KLÍMOVÁ
(eds.)

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM 2012

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Čeština v pohledu synchronním a diachronním : stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český / [k vydání připravily
Svetla Čmejrková, Jana Hoffmannová, Jana Klímová]. – Vyd. 1. – Praha : Karolinum 2012
Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze
ISBN 978-80-246-2121-0

001.89:061 * 81'1 * 80(=162.3)+908(437.3) * 811.162.3 * 81'0 * (437.3)
– Ústav pro jazyk český (Akademie věd ČR)
– vědecké ústavy – Česko – 20.–21. stol.
– lingvistika – Česko
– bohemistika – Česko
– čeština
– vývoj jazyka
– jubilejná publikace

81 – Lingvistika. Jazyky [11]

Úvodem.....	11
1. Ohlédnutí za minulostí ÚJČ (Návraty ke kořenům)	13
VĚRA DVOŘÁČKOVÁ: K počátkům institucionalizace českého jazykovědného bádání	15
LUDMILA UHLÍŘOVÁ: Kancelář Slovníku jazyka českého a <i>Naše řeč</i> : osobnosti, souvislosti	21
RUDOLF ŠRÁMEK: Hovory o proprietech a o onomastice	27
MILOSLAVA KNAPPOVÁ: K vývoji standardizace repertoáru rodných / křestních jmen v českých zemích ve 20. století	35
ROSTISLAV KOCOUREK: Slovo k jazykovědnému studiu terminologie	41
JAROSLAVA HLAVSOVÁ: Diachronie a synchronie v historii české dialektologie	49
PETR KARLÍK – JARMILA PANEVOVÁ: České syntaktické bádání od Šmilauera po dnešek očima Prahy a Brna	55
EVA HAJIČOVÁ – BARBORA HLADKÁ: Od kořenů ke stromům: příběh anotovaných korpusů češtiny	61
JAN KRÁLÍK: Kvantitativní lingvistika v Čechách	67
BOHUSLAV HOFFMANN: Umělecká slovesnost a její vědecká reflexe ve <i>Slovu a slovesnosti</i> a v <i>Naší řeči</i> v posledním půlstoletí	73
TERESA DOBRZYŃSKA: Czesi w Warszawie. Inspiracje oraz obszary wspólnych badań w zakresie stylistyki, wersologii i teorii tekstu	83
2. Etymologie	89
HELENA KARLÍKOVÁ: Etymologie a sémantika	91
BOHUMÍL VYKYPĚL: Gramatikalizace a etymologie	95
JIŘÍ REZEK: Nová řešení v české etymologii	99
MARIOLA JAKUBOWICZ: Enancjosemiczny rozwój przymiotnika czeskiego <i>sporý</i>	103
CHRISTINA DEJKOVA: Etymologizování lexika podle věcných okruhů (na příkladu českých názvů ptáků)	111
PAVLA VALČÁKOVÁ: Etymologie některých českých lidových názvů jidel	117
JANA VILLNOW KOMÁRKOVÁ: K původu dvou českých termínů z oblasti textilní produkce	123
VÍT BOČEK: K substituci románských geminát v praslovanštině	129
ALEŠ BIČAN: Vlastnosti konsonantických kombinací v češtině	135

JANKO BĀČVAROV – MARGARITA MLADENOVA: <i>Malý česko-bulharský slovník nespisovné slovní zásoby</i> – problematika a koncepcie	487
6. Onomastika	493
MILAN HĀRVALÍK: Česká onomastická škola po 36 letech	495
JAROMÍR KRŠKO: Niekoľko poznámok k formantom v onymii	501
PAVEL ŠTĚPÁN: Ke slovotvorným specifikům anoikonymie Čech	507
Лиляна Димитрова-Тодорова: Топонимиия в България през погледа на Константин Иречек (въз основа на книгата му „Пътувания по България“)	513
MIRIAM GIGER: Výber osobných mien v Českej republike a vo Švajčiarsku v 20. storočí a na začiatku 21. storočia	519
YORDANKA TRIFONOVA: Externě podmíněná dynamika bulharského a českého propriálního systému	529
ŽANETA DVOŘÁKOVÁ: Synchronní a diachronní pohledy na literární antroponyma	537
MAREK BOHUŠ: <i>Hrdý Budžes a pilný Čehona</i> – humor ve jménech	543
7. Gramatika, sémantika, pragmatika	547
GALINA NEŠCIMENKO: Jazyková konkurence a její lingvistická interpretace	549
FRANTIŠEK ŠTÍCHA: Výzkum tvoření slov dříve a dnes	555
IVANA KOLÁROVÁ: Univerbizační tendence v pojmenování jevů z oblasti zdravotnictví (na materiálu Českého národního korpusu)	561
MARKUS GIGER: Participiální systém češtiny a pozice příčestí minulého činného na -(v)yš- v něm	567
FRANÇOIS ESVAN: Užívání vidu v kontextech s adverbii typu <i>často</i> a <i>několikrát</i> : korpusový rozbor	575
JOSEF ŠIMANDL: Morfologie proprií včera a dnes	583
LUCIE KOPÁČKOVÁ: Posessivní adjektiva na -iiv/-in v mluvené češtině – frekvenční analýza PMK	593
MAGDA ŠEVČÍKOVÁ: Predikativum v gramatickém popisu češtiny	597
MARKéta ZIKOVÁ: Není nula jako nula: fonologie nulových koncovek Nsg a Gpl v češtině	603
VERONIKA KOLÁROVÁ: Valence dějových substantiv odvozených od sloves s předmětovým genitivem	609
KATEŘINA RYSOVÁ: Možnosti jednotlivých volných slovesných doplnění být obligatorním členem věty	615
KAROLÍNA SKWARSKA: Sémantické diateze v češtině a dalších slovanských jazycích	621
PAVEL PEČENÝ: Několik hypotéz k výzkumu srovnávacích konstrukcí s elidovaným členem	629
MOjmíR DOČEKAL: Reference k druhům	635
MILADA HIRSCHOVÁ: Gramatika v pragmatice a pragmatika v gramatice	641
ANDREY IZOTOV: Illokucní direktivní a závazkově-direktivní slovesa v korpusu	647
OLDŘICH ULIČNÝ: K moderní mluvnici češtiny	657
ZBIGNIEW GREŃ: Návrh komunikační mluvnice češtiny pro Poláky	661
MILAN HRDLÍČKA: O principech výběru mluvnického učiva	665
LUCIE SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ: První „gramatika“ – o osvojování češtiny dítětem	669
HELENA LEHEČKOVÁ: Čeština v Bilingvním afatickém testu	673
8. Stylistika a lingvistika textu	679
STANISŁAW GAJDA: Stylistyka czeska a stylistyka powszechna	681
ALENA A. FIDLEROVÁ: Česká rétorika a stylistika kolem poloviny 19. století: Styl, stylistika a rétorika u J. Jungmanna a F. M. Klácela	687
SVĚTLA ČMEJRKOVÁ: Styl, registr, dialog	697
JANA HOFFMANNOVÁ: Syntaktická stylistika mluvených projevů	707
JAMES WILSON: Opravdu mluví Moravané žijící v Praze obecnou češtinou?	715
PATRICIE KUBÁČKOVÁ: <i>Manžel běžel na úřady</i> . Kalky v mluveném projevu první generace českých přistěhovalců v USA	721
OEGA ORGOŇOVÁ – ALENA BOHUNICKÁ: Štýlistika a ... mládežnický diskurz	727
JIŘÍ ZEMAN: Prezentace moderních dívek v časopisech pro dospívající dívky	737
ZDĚNKA HLADKÁ: K rodinné korespondenci	743
LUCIE JÍLKOVÁ: <i>Bílej kůň, žlutej drak</i> : diskurz o autorství	749
ELIŠKA KLEŇHOVÁ: Mišení rysů „mluvenosti“ a „psanosti“ ve vybraných českých písňových textech	755
MARCELA GRYGERKOVÁ: Persvazivní funkce v kázáních	761
PETR KADERKA – MARTIN HAVLÍK: Interview s respondenty: pomocný zájem televizní reportáže	767
TORA HEDIN: Čeština v médiích po převratu 1948 – příklady z <i>Rudého práva</i>	773
EVA HÖFLEROVÁ: Vlastnosti elektronických textů v věcněsdělnou funkcí	779
9. Jazyková kultura	787
JURAJ DOLNÍK: Jazyková kultúra z perspektívy kultúrnych vied	789
ONDŘEJ HAUSENBLAS: Spisovnosť je kultivovanosť je myšliená	795
IVA NEBESKÁ: O kultivovaném vyjadrování	801
MARTIN BENEŠ: Jazyková norma a možné způsoby jejího zjišťování	807
MARTIN PROŠEK – KAMILA SMEJKALOVÁ: Kodifikace – právo, nebo pravomoc?	813
MARKÉTA PRAVDOVÁ: Elektronizace jazykových dat – nové výzvy pro jazykovou kulturu	819
JANA SVOBODOVÁ: Názory a pohledy na spisovnou češtinu	825
ROBERT ADAM: Máme se obávat anglicizace češtiny?	831
IVANA SVOBODOVÁ: Vývoj zásad psaní velkých písmen	839
PAVLA CHEJNOVÁ: Vývojové tendenze ve vyjadrování zdvořilosti	845
Věcný rejstřík	851
Jmenný rejstřík	855

1 tvar na *-inýho* v Gsg. (rod nelze určit): z řádky *Ájinýho... něčeho*;
a 2 tvary na *-inejma* v Ipl. feminina: s *Haninejma holkama*; s téma školama *Šárčinejma*.
V PMK nejsou doloženy tvary na *-oví*, *-ové*, *-ovém*, *-ového*, *-ovému*, *-ovými*, *-ovýma*, *-ovejma*; *-in*, *-iná*, *-ini*, *-iní*, *-iný*, *-inej*, *-iné*, *-iným*, *-inejm*, *-iném*, *-inou*, *-iného*, *-inýmu*, *-inému*, *-iných*, *-inejch*, *-inými* a *-inýma*.

3. Závěry

V celém PMK je obsaženo celkem 117 tvarů posesivních adjektiv na *-ův/-in*. 104 tvarů vyjadřuje přivlastňování mužské osobě: 15 na *-ovu*, 13 na *-ova*, 13 na *-ovy*, 12 na *-ův*, 8 na *-ovym*, 7 na *-ový*, 5 na *-ovo*, 5 na *-ovou*, 4 na *-ovi*, 4 na *-ovejch*, 3 na *-ová*, 3 na *-ovýho*, 2 na *-uv*, 2 na *-ově*, 2 na *-ovýmu*, 2 na *-ových*, 1 na *-ov*, 1 na *-ovej*, 1 na *-ovým* a 1 na *-ověj*. 13 tvarů přivlastňuje osobě ženské: 4 na *-iny*, 2 na *-ina*, 2 na *-inejma*, 1 na *-ino*, 1 na *-inu*, 1 na *-ině*, 1 na *-inym* a 1 na *-inýho*. Poměr spisovných a obecně českých tvarů je 75 : 42.

Některé tvary vyjadřující mužské přivlastňování se opakují, a tak celkový počet jejich výskytů je 125. Žádný z tvarů přivlastňujících ženské osobě se neopakuje, a tak počet jejich výskytů odpovídá počtu jejich tvarů. Celkový počet výskytů posesivních adjektiv na *-ův/-in* v PMK je 138. V celkovém počtu výskytů jsou spisovné a obecně české tvary v poměru 91 : 47.

Jak už jsme uvedli v úvodu naší práce, PMK obsahuje 675 tisíc slov. Posesivní adjektiva na *-ův/-in* tvoří přibližně 0,02 % všech slov obsažených v PMK. Pro lepší představu, asi každé 4891. slovo obsažené v PMK je posesivní adjektivum na *-ův/-in*, přičemž posesivní adjektiva na *-iv* jsou zhruba desetkrát častější než posesivní adjektiva na *-in*.

Literatura

- ČERMÁK, F. (2001): *Pražský mluvený korpus*. Text dostupný online na adrese: <<http://ucnk.ff.cuni.cz/pmk.php>>.
Český národní korpus – PMK. Ústav Českého národního korpusu FF UK. Praha, 2001. Dostupný online na adrese: <<http://www.korpus.cz>>.
ŠONKOVÁ, J. (2008): *Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza* (Studie z korpusové lingvistiky, svazek 6). Praha: NLN.

The possessive adjectives ending in *-ův/-in* in spoken Czech – A frequency analysis of the Prague Spoken Corpus

The article proposes to find the frequency of possessive adjectives formed by the suffixes *-ův/-in* in spoken Czech. The research is based on the Prague Spoken Corpus. We continue the morphological analysis in spoken Czech by Jitka Šonková (2008) made on the full coded part of the Prague Spoken Corpus. Our analysis is based on whole corpus and aims to show the number and form of possessive adjectives formed by the suffixes *-ův/-in* in this corpus.

Predikativum v gramatickém popisu češtiny

MAGDA ŠEVČÍKOVÁ

1. Úvod

Od řady českých adjektiv se tvoří jak adverbium s příponou *-e*, tak adverbium s příponou *-o*, př. *deštivý – deštivé/deštivo, drahý – draze/draho* (Smilauer, 1971, s. 187n.). Deadjektivní adverbia s příponou *-o* často vystupují jako součást verbonominálního predikátu se slovesem *být* v neosobních konstrukcích,¹ některá z nich se na tuto větnčlenskou funkci dokonce omezují (př. *na horách bylo deštivo*), jiná plní kromě této funkce i funkce jiné (srov. *je tam draho* vs. *přišlo ho to draho*).² Predikativní funkce deadjektivních adverbii na *-o* se stala hlavním argumentem pro úvahy o vyčlenění těchto adverbií (spolu s dalšími výrazy) jako samostatného slovního druhu, tzv. predikativ.

Původní Komárkův návrh slovního druhu predikativ připomene v odd. 2, v odd. 3 shrnuje používání termínu predikativum v některých dalších pracích. V odd. 4 se zabýváme syntaktickými a sémantickými vlastnostmi adverbií na *-o* (jakožto výrazů považovaných za jádro predikativ) na základě aktuálních korpusových dat, důležitým aspektem pro nás je konkurence těchto adverbií s jejich protějšky s příponou *-e*. Na pozadí této korpusové analýzy se vyčlenění adverbií na *-o*, popř. spolu s dalšími výrazy, jako (více či méně sourodé) třídy slov ukazuje jako neefektivní.

2. Predikativa jako slovní druh

Komárkův návrh vyčlenit adverbia na *-o* (spolu s dalšími výrazy, viz níže) jako samostatný slovní druh tzv. predikativ byl inspirován rusistickou lingvistikou a byl (mimo jiné) zdůvodněn tím, že tato adverbia neplní primární syntaktickou funkci slovního druhu adverbií, do kterého jsou řazena, tj. funkci příslovečného určení; Komárek (1954, s. 9) považuje primární syntaktickou funkci za hlavní kritérium vřazení slova do slovního druhu. Užití adverbií na *-o* v jiné než predikativní funkci je v Komárkově návrhu interpretováno jako jejich

¹ Při označování větnčlenské funkce probíraných adverbií s příponou *-o* se v tomto příspěvku vyhýbáme substantivu „predikativ“ (užívaného např. Dančem – Hlavou – Greplem a kol., 1987, zvl. s. 212nn.), a to kvůli homonymii některých tvarů tohoto termínu s tvary termínu „predikativum“, užívaného zde jako označení slovního druhu.

² Kromě těchto případů existují také adverbia s příponou *-o*, která jsou užívána pouze jako příslovečné určení a v predikativní funkci nevystupují (př. *široko rozkročený, řeka se rozlévá široko*), srov. odd. 4.3.

sekundární užití,³ nikoli jako existence tvarově homonymního adverbia. Z tohoto pohledu je pak predikativní užití adverbí s jinou příponou než *-o* chápáno jako jejich sekundární funkce a není pro Komárka důvodem pro jejich zařazení do slovního druhu predikativ (př. *bylo mu dobré, venku je hezky*).

Do slovního druhu predikativ řadí Komárek neohebné výrazy, jejichž jedinou nebo primární syntaktickou funkcí je funkce predikativní (v jednočlenných i dvoučlenných větách) a které vyjadřují stavový význam pojatý velmi široce (stav vnějšího prostředí, fyzický a psychický stav osob, modalita děje ad.), konkrétně:

a) deadjektivní adverbia na *-o*, která vystupují jako součást predikátu v jednočlenné větě (př. *horko, mdlo*; nikoli *často, maličko*, protože nejsou predikativem v jednočlenné větě),

b) jmenná adjektiva středního rodu (*nepřijemno, nutno*; nikoli *patrno, zřejmo*, protože se spojují jen se závislou klauzí, nikoli s infinitivem),

c) „ustrnulé“ substantivní tvary jako *hanba, potřeba, zima, radosť*,

d) jmenné tvary adjektiv jiného než středního rodu, pokud k nim neexistuje dlouhý tvar nebo je sémanticky vzdálený (př. *práv, mocen, dlužen, dalek, povinen, vinen*; nikoli *mlád, stár* ad., z důvodu synonymie s dlouhým tvarom *ani rád*, protože rozvíjí i sloveso),

e) příslovečné spřežky (*nabíledni, načase/na čase, nanic, vstavu/v stavu, s to, do smíchu*),

f) příslovce ze slov přejatých, z citoslovci ad. (př. *fuk, švorc, veta*).

V revizi svého návrhu (k diskusi srov. Trávníček, 1956; Komárek, 1956) Komárek (1978; 2006, s. 38nn.)⁴ od vymezení predikativ jako zvláštního slovního druhu upustil,⁵ deadjektivní adverbia s příponou *-o* byla stejně jako další deadjektivní adverbia považována za součást široce pojatého slovního druhu adjektiv. Termín predikativum ovšem Komárek (2006, s. 90) navrhl nadále používat jako „souhrnný pojem“ pro výrazy, které vystupují jako součást verbonominálního predikátu a mají široce stavovou sémantiku – rozsah tohoto pojmu je při srovnání s návrhem z roku 1954 zúžen o skupinu d).

3. Predikativum ve vybraných mluvnických pracích

Na Komárkov revidovaný návrh přímo navazuje *Mluvnice češtiny 2. Predikativa* zde nejsou považována za slovní druh, ale za „slovní třídu“ nebo „specifický soubor slov“ (Komárek a kol., 1986, s. 21 a 195n.), tato třída (soubor slov) je vymezena stejně jako u Komárka (1978, 2006).

I když některé další mluvnické práce, např. Šmilauer (1969) nebo Grepl – Karlík (1998), s termínem predikativum nepracují, zdá se, že se tento termín Komárkovým návrhem etaboval jako součást české gramatické terminologie. Kromě specializovaných studií (např. Skoumalová, 1979, 1984) se nicméně s tímto termínem pracuje pouze povšechně, jednotlivé práce

³ Jinak ovšem Komárek (1954, s. 21) postupuje při rozhodování, zda mezi predikativa zařadit adjektivum *rád*: skutečnost, že toto adjektivum kromě predikativní funkce může rozvíjet také sloveso, je jedním z argumentů pro jeho nezařazení mezi predikativa.

⁴ V tomto příspěvku citujeme druhé, rozšířené vydání Komárkových *Příspěvků k české morfologii* z roku 2006. V pasážích věnovaných predikativům a deadjektivním adverbí a dle predikativní funkce se první (z roku 1978) a druhé (2006) vydání neliší.

⁵ Komárek (2006, s. 90) uvádí, že výrazy, které byly v původním návrhu zahrnuty do slovního druhu predikativ, jsou „třída heterogenní, vnitřně rozporná: její živc a produktivní jádro je na úrovni slovního tvaru (nekongruentní adjektivní tvary na *-o*), kdežto lexikální složka této třídy, tj. výrazy typu *zima, hanba*, která jedině by mohla odůvodnit pojednání predikativ jako slovního druhu, je zcela neproduktivní a má charakter periferní“.

se zpravidla omezují na základní konstatování specifické syntaktické funkce těchto výrazů, na základě uvedených příkladů se ovšem domníváme, že rozsah tohoto pojmu je v jednotlivých pracích chápán různě. Uvádíme zde výběr mluvnických prací z posledních dvaceti let.

Čechová a kol. (1996, s. 73n.) uvádějí, že „k tradičním slovním druhům se přiřazují někdy jako další slovní druh tzv. predikativa“, což je ilustrováno příklady *chladno, ošklivo* a modálními adverbii *třeba, lze, možno, nutno*. Podle Grepla a kol. (2000, s. 340) jsou predikativa jednak deadjektivní adverbia s příponou *-o*, jednak – a tím se autoři liší od výše uvedeného Komárkova pojednání – má část predikativ „formu společnou, nerozlišenou od adverbii způsobových: *pěkně, hezky, dobrě, špatně, trapně, pozdě, přijemně*“; tuto homonymii, zasahující dlouhou řadu adverbí, ovšem autoři dále neanalyzují. Osolsobě (2002) hovoří o predikativedech jako o slovech („v některých mluvnicích“ chápáných „jako samostatný slovní druh“), která se na rozdíl od adverbí uplatňují pouze jako součást predikátu (ilustrováno bezproblémovým příkladem *chladno* vs. adverbium *chladně*); k adverbí a na *-o*, která kromě této syntaktické funkce vystupují i jako příslovečné určení, popř. k jiným případům (viz odd. 4), se nevyjadřuje.

Zásadně odlišný návrh předkládá Uličná (2011). Adverbia na *-o* chápá jako tvary utvořené od adverbí na *-e*,⁶ při absenci protějšku na *-e* se jedná o neúplné paradigma (př. *zataženo*; množství takových případů se nám ovšem zdá neúnosně vysoké). Uličná hovoří o „predikativizační adverbialní flexi“ adverbí, čímž se adverbia řadí na úroveň jiných flektivních slovních druhů: pokud adverbium jako *chladně* vystupuje jako součást predikátu, vytváří pro tu syntaktickou funkci tvar *chladno* – analogicky např. případům, kdy substantivum vstupuje do syntaktické pozice přímého předmětu ve tvaru akuzativu. Ani takové pojednání ovšem neumožnuje systematicky pracovat s případy, kdy dochází ke konkurenci adverbia na *-o* s adverbem na *-e* v predikativní funkci a/nebo ve funkci příslovečného určení (srov. odd. 4).

4. Adverbia na *-o* v korpusovém materiálu

V naší analýze jsme se zaměřili na adverbia s příponou *-o*, ke kterým existuje protějšek s příponou *-e*, protože právě ta jsou v uvedených pracích chápána jako skupina s nejvýraznějšími predikativními rysy. Z Komárkových a dalších citovaných prací a s použitím introspekcí jsme sestavili seznam 72 dvojic adverbí a zkoumali jejich syntaktické a sémantické vlastnosti na základě materiálu získaného z korpusů SYN2005 a SYN2006PUB.⁷

4.1 Adverbium na *-o* specializované na predikativní funkci

U 47 analyzovaných dvojic adverbí korpusový materiál potvrdil uváděnou funkční diferenciaci: adverbium na *-o* vystupovalo výhradně jako součást verbonominálního predikátu, zatímco adverbium na *-e* se specializovalo na funkci příslovečného určení. Adverbia na *-o* spadající do této skupiny charakterizovala ve spojení se sponovým *být* stav prostředí teplotní, barevnou, akustickou aj. kvalitou (př. *venku bylo horko, chladno, bilo, temno, hlučno, ticho, rušno, mršvo, deštivo, oblačno, pošmourno, sucho, sychravo, mlhavo, čisto, dusno, zdravo*). Proti korpusovým dokladům, které ukazují, že si tato adverbia se svými protějšky

⁶ Srov. už Komárkovo vyjádření citované v pozn. 5.

⁷ Korpus SYN2005 je reprezentativní synchronní korpus obsahující zhruba 100 milionů textových slov (tokens; tj. slovních tvarů, čísel a interpunkce). SYN2006PUB je synchronní korpus psaných publicistických textů o rozsahu 300 milionů textových slov.

na *-o* syntakticky nekonkurují, ovšem stojí doklady jako *bude deštivé* (Počasí na ČT1, 3. 2. 2010) a je *tam milo/mile* (Komárek, 1954, s. 18).

V případě dalších devíti dvojic plnilo adverbium na *-o* také pouze predikativní funkci, adverbium na *-e* ovšem jak funkci predikativní, tak funkci příslovečného určení. V případě adverbii *krušno/krušně, mdlo/mdle, sladko/sladce, teskno/teskně, trapno/trapně, vlaho/vlaze* se adverbium na *-o* v predikativní funkci uplatňuje častěji než adverbium na *-e*, jedině u adverbii *radostno/radostně* byl ve sledovaných korpusech poměr vyrovnaný (velmi nízký), u dvojic *divno/divně, příjemno/příjemně* bylo se sponovým *být* doloženo častěji adverbium na *-e* než na *-o*.

4.2 Adverbium na *-o* vystupující jako součást predikátu i jako příslovečné určení

V další skupině adverbii (sedm dvojic) plnilo obě syntaktické funkce adverbium na *-o*, adverbium na *-e* jen funkci příslovečného určení. Zatímco pro adverbia *blízko/blízce* se kontexty, ve kterých tato adverbia vystupovala jako příslovečná určení, lexikálně lišily (př. *bydlí blízko/*blízce, blízce/*blízko příbuzný*), adverbium na *-o* má primární, prostorový význam, adverbium *-e* význam přenesený, měrový; Komárek, 2006, s. 44), pro adverbia *lacino/lacině* byly doloženy jak kontexty, ve kterých si tato adverbia konkurovat nemohla (*vyvázl lacino/*lacině, vypadá to lacině/*lacino*), tak kontexty shodné (*lacině/lacino získat*; obě varianty považujeme za významově shodné). Pro dvojici *dlouhو/dlouze* byly nalezeny kontexty, ve kterých si tato adverbia konkurovat nemohou i mohou, ve shodných kontextech ovšem – na rozdíl od jiných adverbii z této skupiny – zřejmě lze identifikovat jemný významový rozdíl, srov. *dlouhо/dlouze diskutovat* (srov. Komárek, 2006, s. 44).

Pro další dvě dvojice adverbii (*draho/draze, lehko/lehce*) byly v korpusovém materiálu doloženy pro adverbium na *-o* i na *-e* obě syntaktické funkce. V predikativní funkci si jsou obě adverbia z dané dvojice rovna, někdy mohou hrát roli faktory jako tvarová harmonie: tvar *draze* je užíván pouze ve spojení s příslovečným určením v *Praze: v Praze je draze*, kdekoliv jinde *je draho*. Pro funkci příslovečného určení byly pro tyto dvě dvojice doloženy kontexty, ve kterých si adverbium na *-o* a na *-e* konkurovat nemohou (*přišlo ho to draho/*draze, draze/*draho za to zaplatil, lehce/*lehko se otřásala*) i mohou (*draho/draze prodat, lehko/lehce nabyl*). Významový rozdíl obdobný rozdílu uvedenému pro adverbia *blízko/blízce, dlouhו/dlouze* zde ovšem nejsme schopni identifikovat.

4.3 Adverbium na *-o* i na *-e* pouze jako příslovečné určení

Poslední, pátá skupina, která se na základě korpusového materiálu vyčlenila, zahrnovala šest dvojic a v nich obě adverbia plnila pouze funkci příslovečného určení. Jedině pro adverbii *přímo/přímě* jsme nalezli pouze kontexty, ve kterých si nemohou konkurovat (*přímo/*přímě odpovědný, choval se čestně a přímě/*přímo*), pro ostatních pět dvojic byl doložen jak kontext, ve kterém je přijatelné pouze jedno z adverbii (*snadno/*snadně to pochopil, vypadá to snadně/*snadno, letěl vysoko/*vysoce, hodnotí to vysoce/*vysoko kladně*), tak kontext, ve kterém si obě adverbia konkurovala (*snadno/snadně dostupný, vysoko/vysoce postavený*). Ani v případě této adverbii ovšem jejich ne/akceptovatelnost v určitých kontextech nesouvisí s rozdílem mezi primárním a přeneseným významem.

5. Závěrečné poznámky

V tomto příspěvku jsme se zabývali deadjektivními adverbii s příponou *-o*, ke kterým existuje adverbium s příponou *-e*; tato adverbia na *-o* byla ve vlivném Komárkově (1954) článku chápána jako jádro nového slovního druhu predikativ. Analyzovaný korpusový materiál ukázal, že většina adverbii na *-o* (47 ze 72) se skutečně specializuje na predikativní funkci, kdežto funkci příslovečného určení plní jejich protějšek na *-e*. Dalších devět adverbii na *-o* sice také plnilo pouze predikativní funkci, v této funkci jim ovšem konkurovalo adverbium na *-e*, které navíc plnilo i funkci příslovečného určení (odd. 4.1). Další zkoumaná adverbia (odd. 4.2) pak vystupovala jak v predikativní funkci, tak ve funkci příslovečného určení, devíti z nich konkurovalo adverbium na *-e* ve funkci příslovečného určení, dvěma z nich v obou syntaktických funkcích. V odd. 4.3 jsme uvedli šest adverbii na *-o*, která v korpusovém materiálu plnila stejně jako jejich protějšky na *-e* pouze funkci příslovečného určení.

V predikativní funkci byla adverbia na *-o* i na *-e*, pokud k takové konkurenci u dané dvojice docházelo, zaměnitelná (jako výjimku jsme uvedli př. *v Praze je draze*, ve kterém adverbium na *-o* sice není používané, není ovšem nepřijatelné). Oproti tomu, pokud obě adverbia vystupovala jako příslovečné určení, pro většinu dvojic jsme nalezli jak kontexty, ve kterých se mohla vyskytovat obě adverbia, tak kontexty, ve kterých bylo přijatelné jen jedno z nich. Pouze pro některé dvojice adverbii lze jejich distribuci spojovat s rozdílem v jejich sémantice (primární význam adverbia na *-o*, přenesený pro adverbium na *-e*), napříč zkoumanými dvojicemi se nám ovšem nepodařilo vysledovat princip, kterým by se jejich ne/přijatelnost v jednotlivých kontextech řídila (kromě sémantiky adverbia jsme zvažovali sémantiku nejbližšího kontextu, syntaktickou výstavbu věty, slovosled/aktuální členění). Zásadní roli zde zřejmě hraje obvyklost kolokace daného adverbia s daným slovesem či adjektivem, v řadě případů je ovšem možné předpokládat další rozvolňování (adverbium na *-o* i na *-e* by pak bylo přijatelné ve většině kontextů), nebo naopak potlačení jednoho z členů dvojice. Považujeme proto za vhodné, aby adverbia na *-o* byla ponechána jako součást slovního druhu adverbii a jejich syntaktické a sémantické vlastnosti a množina kontextů pro ně byly zjištěny jako pro jednotlivé lexikální jednotky, nikoli jako pro (homogenní) skupinu.

Literatura

- ČECHOVÁ, M., a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství.
Český národní korpus – SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
Český národní korpus – SYN2006PUB. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. – GREPL, M., a kol. (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia.
GREPL, M., a kol. (2000): *Příruční mluvnice češtiny*. Druhé, opravené vydání. Praha: NLN.
GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
KOMÁREK, M. (1954): K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Jazyk a literatura*. Praha: SPN.
KOMÁREK, M. (1956): K otázce slovních druhů v češtině (Odpověď na kritiku). *Slovo a slovesnost*, 17, s. 160–168.
KOMÁREK, M. (1978): *Příspěvky k české morfologii*. Praha: SPN.

- KOMÁREK, M. (2006): *Příspěvky k české morfologii*. Druhé, rozšířené vydání. Olomouc: Periplum.
- KOMÁREK, M. – KOŘENSKÝ, J. – PETR, J. – VESELKOVÁ, J., a kol. (1986): *Mluvnice češtiny*, 2. Praha: Academia.
- OSOLOBĚ, K. (2002): Příslovce. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 356–357.
- SKOUMALOVÁ, Z. (1979): Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia 1 (Na okraj mluvnického a slovnědruhového zařazení). In: *Studie ze slovanské jazykovědy II*. Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV, s. 113–181.
- SKOUMALOVÁ, Z. (1984): Některé otázky mluvnického popisu českého a ruského adverbia, 2: Predikativa (historie a otázky). In: *Studie ze slovanské jazykovědy IV*. Praha: ÚJČ ČSAV, s. 67–215.
- ŠMILAUER, V. (1969): *Novočeská skladba*. Druhé vydání. Praha: SPN.
- ŠMILAUER, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN.
- TRÁVNÍČEK, F. (1956): K otázce slovních druhů v češtině. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 6–17.
- ULIČNÁ, L. (2011): K otázce flexe adverbif (Tzv. predikativa). V tisku.

Poděkování

Srděčně děkuji paní prof. Jarmile Panevové za to, že mě k tomuto tématu přivedla, a také za inspiraci a konzultace při jeho zkoumání.

Predicatives in the grammatical description of Czech

Both an adverb with the suffix *-o* and an adverb with the suffix *-e* are derived from a number of Czech adjectives, cf. *dešťový* ‘rainy’ – *dešťovo/dešťivě, drahy* ‘expensive’ – *draho/draze*. These pairs of adverbs often have the same meaning but the adverb with the suffix *-o* occurs as a part of the predicate (with the verb *být* ‘to be’; *ráno bylo dešťovo* ‘in the morning it was rainy’) while the adverb with the suffix *-e* is often specialized for the adverbial function (e.g. *ráno vypadalo dešťivě/*dešťivo* ‘the morning looked rainy’). Komárek’s (1954) proposal to separate the adverbs with the suffix *-o* as an autonomous part of speech was based on this functional specialization. Since the actual corpus material indicates that both the adverb with the suffix *-o* and the adverb with *-e* are acceptable in the same context (cf. *je tam draho/draze* ‘it is an expensive place to live’, *draho/draze prodal* ‘to sell dear’ VS. *přišlo ho to draho/*draze* ‘it cost him dear’, *dražel/*draho za to zaplatil* ‘he paid for this’) but the (non)acceptability cannot likely be explained by a grammatical principle, it seems to be appropriate to consider these words as adverbs and to describe them as separate lexical units rather than a homogenous group.

Příspěvek vznikl za podpory projektů GA ČR P406/2010/0875, GA ČR P406/12/P175 a MŠMT ČR LC536.

Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy v Praze
sevcikova@ufal.mff.cuni.cz

Není nula jako nula: fonologie nulových koncovek Nsg a Gpl v češtině

MARKÉTA ZIKOVÁ

1. Úvod

Tento příspěvek se zabývá fonologickou strukturou nulových koncovek Nsg a Gpl v češtině. Analýza, kterou zde představím, se opírá o rozdílný diachronní vývoj likvid (L) z psl. struktury CL-jer. Původně se koncové L chovaly stejně v Nsg i Gpl – v obou případech byly neslabičné. Přibližně od poloviny 15. století ale nastala změna: před Nsg *-Ø* se všechny neslabičné L změnily ve slabičné (CL# > CL#), kdežto před Gpl *-Ø* se vokalizovaly (CL# > CeL#). Mým cílem je ukázat, že zmíněný fonologický kontrast mezi Nsg a Gpl je důsledkem toho, že obě nulové koncovky mají odlišnou fonologickou strukturu.

2. Diachronní vývoj: slabičné likvidy a epenteze

Synchronně platí generalizace, že v Gpl není L nikdy slabičná (což české gramatiky nijak nezdůrazňují); v Gpl se uvnitř CL# vždy objevuje alternující e (Nsg *bedl-a*, Gpl *bedeł*). V Nsg se pak objevuje bud' alternující e (Nsg *osel*, Gsg *osl-a*), nebo je L slabičná (Nsg *mysl*, Gsg *mysl-i*). Popsaný rozdíl v chování jmen zakončených na CL lze v češtině pozorovat od poloviny 15. století. Do té doby se skupiny CL# chovaly stejně.

Likvidy, jež bezprostředně nesousedily s vokálem, byly ve stč. dvojího druhu: neslabičné – vznikly z psl. skupin Lb a tvoří tzv. pobočné slabiky (psl. *mysl-b* > stč. *mysl*) – a slabičné – vznikly z psl. skupin bL (psl. *srbna* > stč. *srna*); např. Trávníček (1935, s. 57n.). Neslabičné L (< Lb) budu dále označovat jako chycené (z angl. *trapped*, viz Scheer, 2009). Jediným spolehlivým důkazem o statusu stč. L je jejich chování ve verších: chycené L se na rozdíl od těch slabičných nepočítají při versifikaci. Pro ilustraci uvádím dvě dvojverši ze stč. textů založených na pravidelném 8slabičném verši, která ukazují, že koncové L v Nsg i v Gpl byly pro versifikaci neviditelné, tzn. že byly v obou případech chycené.¹

- (1) chycené r: *krsta* (interní pozice), chycené l (finální pozice): Gpl *modl jakž by, sě krsta* přichopiece (8) | byli svých *modl* odstúpice (8) [AlxB, v. 235–6]
- (2) slabičné r: *brzo, vztrhna* vs. chycené r: Nsg *vietr*
a jakž *brzo* jě rozsúdi (8) | *vztrhna* sě *vietr*, jej ubudi (8) [AlxV, v. 764–5]

¹ Data jsou ze Stč. textové banky (<http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>); pro více příkladů, které ilustrují kontrast mezi slabičnými a chycenými L, viz Ziková (2009).